

СУТНІСТЬ ТА НЕОБХІДНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

У статті уточнено поняття «соціальна політика». Визначена об'єктивна необхідність соціальної політики в ринковій економіці. Як критерій оцінки соціальності економічної політики держави запропоновано середній клас.

Ключові слова: соціальна політика, соціальна справедливість, принципи соціальної політики, держава добробуту, середній клас.

Необхідність державного регулювання соціальної сфери виникла наприкінці ХІХ-початку ХХ століття, коли монополістичні тенденції в розвитку ринку назавжди позбавили його здатності до саморегуляції і самовідновлення. Основною причиною монополізації економічних відносин і руйнування основ вільнопідприємницького капіталізму був розвиток масового індустріального виробництва. Таким чином, генеруючи ідеї науково-технічного прогресу, людина створювала умови, що сприяють загостренню соціальної нестабільності, подолання яких ставало першочерговою задачею державної політики.

Наукові і практичні проблеми, пов'язані з визначенням соціальної політики, розкриттям її необхідності та змісту в умовах ринкової економіки на теоретичному та практичному рівнях відображені в роботах зарубіжних та вітчизняних вчених-економістів [1-22].

Метою цього дослідження є уточнення необхідності та змісту соціальної політики в рамках соціально орієнтованої ринкової економіки.

Німеччина стала першою країною, що наприкінці ХІХ століття пішла на безпрецедентні міри соціального захисту найманих робітників. Заслуга у формуванні страхового законодавства належить канцлеру Бісмарку. Він домігся послідовного прийняття трьох законів, що сформували систему соціального страхування:

- закону про страхування через хворобу робітників промислової праці; відповідно до якого 2/3 страхових внесків робилося працівником і 1/3 – роботодавцем;
- закону про страхування від нещасних випадків на виробництві;
- закону про інвалідність і страхування по старості, за яким внески робилися робітниками і роботодавцями в рівних частках при деякій державній субсидії.

Однак, не дивлячись на вже майже вікову історію, поняття “соціальна політика” не має певного наукового визначення. Це пояснюється тим, що кожний дослідник представляє свій погляд на зміст і цілі того, що називають соціальною політикою. З цієї ж причини Комісія європейських громад у Європейському союзі обійшла проблему визначення соціальної політики [1, с. 11].

Процитуємо найбільш типові визначення соціальної політики, з якими ми зустрілися в процесі аналізу наукової літератури.

“Соціальна політика – це діяльність державних і цивільних інститутів, суспільних груп і окремих осіб (суб'єктів соціальної політики), спрямована на реалізацію природних прав людини, що забезпечують її життєдіяльність і розвиток як соціальної істоти при невідмінному дотриманні її цивільних прав і бажань” [2, с. 31].

“Соціальна політика держави – це визначена орієнтація і система заходів для оптимізації соціального розвитку суспільства, відносин між соціальними й іншими групами, створення тих чи інших умов для задоволення життєвих потреб їхніх представників” [3, с. 13].

“Соціальна політика – це сукупність ідеологічних уявлень суспільства і держави про цілі соціального розвитку і діяльність по досягненню соціальних показників, що відповідають цим цілям” [4, с. 21].

Типовий характер цих визначень полягає в тому, що усі вони розкривають зміст об’єкта дослідження по-своєму, не роблячи при цьому його специфікації. Однак сутність дефініції [5, с. 523; 6, с. 445] зводиться, насамперед, до формулювання найбільш істотних ознак, що специфікують об’єкт дослідження.

Так, розвиток ринкової економіки, як і обумовлене ним зростання матеріальної бази, споконвічно спираються на державну організацію громадського життя. Проте, соціальна політика виступає особливим напрямком державного регулювання, не характерним йому з моменту виникнення, але, що з’явився на певному етапі суспільного розвитку з метою подолання соціальних протиріч ринкової економіки. Причина появи соціальної політики визначила головну її специфіку, що може змінюватися за формою, але не за змістом.

Відповідно до цього визначення повинно мати наступний вигляд: соціальна політика – це діяльність держави спрямована на пом’якшення соціальних протиріч ринку. Негативні властивості ринку в соціальній сфері можна лише пом’якшити, але не усунути, оскільки їхня здатність до самовідтворення глибоко укорінена в самій системі.

Під соціальними протиріччями ринку мається на увазі той факт, що в умовах ринкової економіки соціальна мета, що містить у собі соціальну справедливість, соціальну ефективність і соціальну безпеку, залишається нереалізованою. Ринкові способи досягнення основних соціальних цілей шляхом забезпечення економічної свободи, економічної справедливості, економічної ефективності, економічної безпеки й економічного зростання, асоціальні вже за своєю природою, оскільки конкуренція і приватна власність як головні елементи ринку припускають превалювання приватних економічних інтересів над суспільними. З одного боку, цей процес об’єктивний, без нього неможливе новаторство і науково-технічний прогрес (НТП), але, з іншого боку, він призводить до соціальної диференціації і безробіття. Причому диференціація не тільки за доходами, але і за ступенем доступу до освіти, медичного обслуговування і результатів розвитку культури.

Крім того, в умовах ринку домінує принцип розподілу доходів “кожному за його капіталом” [7, с. 259]. Тенденція в розподілі і русі власності за законом елітарності і високої концентрації багатства [8, с. 35] збільшує цей факт, оскільки не тільки не сприяє подоланню соціальної нерівності, але і відтворює його в усе більш великих масштабах.

Однак, зростання культури, проголошення рівності всіх громадян перед законом, знищення станів і станових привілеїв, досягнення політичної рівності, НТП поклали початок процесу соціалізації, в рамках якого турботу про соціальні сфери життєдіяльності людського співтовариства повинна взяти на себе держава за допомогою проведення соціальної політики. До сфер регулювання соціальної політики відносяться: ринок праці і зайнятість, освіта, охорона здоров’я, наука і культура. [9]

Усі зазначені сфери не входять в інтереси ринку, але в той же час мають першорядне значення для удосконалювання людського капіталу і забезпечення гідного рівня існування людей.

При реалізації механізмів соціальної політики повинний дотримуватися цілий ряд принципів.

Головним з них можна назвати, на нашу думку, триєдиний принцип-ціль соціальної справедливості, ефективності і безпеки, кожен компонент якого рівнозначний за своєю цінністю. Зміст цього принципу полягає в забезпеченні кожного члена суспільства гідним рівнем життя, наданні можливостей для розвитку

інтелектуальних і фізичних здібностей без ризику стати безробітним або працюючим жебраком.

В науковій літературі виділяють два типи соціальної справедливості: зрівняльний і розподільний [4, с. 24]. Зрівняльний тип справедливості надає кожному члену суспільства рівні можливості на всіх етапах економічної діяльності. Однак разом з цим він знижує мотивацію до праці, творчості, успіху і створює умови для домінування соціальної справедливості над об'єктивною необхідністю суспільства в розвитку, тобто над економічною ефективністю.

Розподільний, або ринковий, тип справедливості сприяє конкуренції, захищає права приватної власності, але провокує соціальну напруженість, соціальну диференціацію, чим представляє реальну загрозу соціальній безпеці.

Однак, протиріччя між економічною ефективністю і справедливістю є однією з найскладніших проблем людських взаємовідносин. Так, Ф. Хайек вважав, що соціальна справедливість можлива лише за умов досконалої моделі розподілу, яка не можлива в принципі [10]. Дж. Бьюкенен пропонує взагалі замінити централізований перерозподіл доходів удосконаленням системи прав власності, яка сприяла би добровільному обміну між людьми продуктами їх праці на основі взаємовигідних контрактів та без державного втручання [10].

Принципи соціальної компенсації і соціальних гарантій покликані забезпечити правову і соціальну захищеність громадян, необхідну для відшкодування економічних обмежень, обумовлених їхнім соціальним статусом. Це припускає надання пільг, субсидій, а також наявність гарантованого державою мінімуму соціальних послуг по навчанню і медичному обслуговуванню.

Наступний принцип – принцип соціального партнерства набув значущості для реалізації соціальної політики в 1919 р. з моменту створення Міжнародної організації праці [11, с. 540]. Суть цього принципу зводиться до наступного:

- рівноправність сторін на переговорах і при прийнятті рішень;
- рівна для всіх сторін обов'язковість виконання домовленостей;
- обов'язкова і рівна відповідальність сторін за виконання прийнятих зобов'язань;
- принцип трипартизма, тобто участі в переговорах трьох сторін: державної влади, працівників і роботодавців.

Соціальне партнерство представляє собою еволюційно-реформістський підхід до вирішення соціальних проблем. У сторін трудових відносин завжди, і це об'єктивно, існують розходження з метою. Так, у підприємців – дістати максимальний прибуток, а в найманих робітників – високу заробітну плату. Однак обидві сторони втягнені в єдиний процес – процес виробництва і повинні запобігати появі конфліктів.

В період відсутності профспілок і активного втручання держави у відносини зайнятості конфлікт вирішувався силою і владою. Як показує історія, в результаті тривалого протистояння між працею і капіталом наймані робітники відвоювали спочатку право на об'єднання в профспілки з метою захисту інтересів, а згодом на колективні переговори з власниками засобів виробництва і право на страйк як найбільш радикальний спосіб захисту своїх прав.

Таким чином, до початку ХХ-го століття був сформований свого роду триєдиний характер профспілкових вимог: право на об'єднання, право на колективні переговори і право на страйки. Міжнародна організація праці прийняла відповідні конвенції, що закріпили за цими правами статус міжнародних норм.

Процес соціалізації ринкових відносин не обмежився доповненням економічної політики держави соціальною складовою. Подальший розквіт індустріального виробництва (середина ХХ-го століття) із супутнім йому посиленням соціальних

протиріч викликав необхідність корінного перегляду економічної політики в напрямку її соціалізації в цілому. Саме в цей період в німецькій економічній лексиці вперше з'являється термін “соціальне ринкове господарство” (розроблений А. Мюллером-Армаком як вченим і використаний на практиці Л. Ерхардом як політиком), під яким розуміється “об’єднання свободи ринку із соціальним вирівнюванням” [12, с. 225-226].

Під соціальним вирівнюванням став розумітися, на наш погляд, новий тип соціальної справедливості – перерозподільний, в рамках якого держава здійснювала захист особистості від соціальних ризиків, пов’язаних з оплатою праці і стабільною зайнятістю. На відміну від зрівняльного і розподільного, перерозподільний тип справедливості не суперечить, а сприяє реалізації як соціальної ефективності і безпеки в суспільстві, так і ефективності економічного характеру.

Реформи Л. Ерхарда наприкінці 40-х років стали більш значущим фактором вирішення соціального питання в Німеччині, ніж заходи Бісмарка. Протягом 10-15 років у післявоєнній Німеччині вдалося домогтися високого рівня життя для переважної більшості населення – як за рахунок постійно зростаючої заробітної плати, так і за допомогою широкої мережі соціального забезпечення. [13]

Поряд із цим в інших індустріально розвинутих країнах Заходу феномен державного регулювання ринку став відомий як держава добробуту. Зокрема, у Великобританії термін “держава добробуту” знайшов популярність завдяки архієпископу Вільяму Темплу; у 1941 році він виявив різницю між сприянням благополуччю людей і сумно відомою діяльністю “держави влади”, або, як її ще називають, “держави війни” [14, с. 138]. Хоча в науковій літературі поняття “держава добробуту” і “соціальне ринкове господарство” існують в якості самостійних соціально-економічних і політичних феноменів, однак у змістовному плані між поняттями немає протиріч принципового характеру. Крім того, в ряді наукових публікацій останніх років можна зустрітися з узагальненням цих категорій і їхньою заміною терміном “соціальна держава”.

Іншими словами, західна економічна наука зробила спробу вирішити проблему соціальної ефективності в рамках ринкової економіки, довівши тим самим, що соціальні проблеми можуть бути розв’язні і поза соціалістичною системою господарювання: немає потреби руйнувати ринкові засади цілком для того щоб подолати соціальну проблему, досить їх модифікувати в напрямку соціалізації [15, с. 63].

Період з кінця 40-х і до середини 70-х років прийнято вважати розквітом соціальної держави, канони якої були чітко визначені в політиці Ф. Рузвельта і Л. Ерхарда. Це час, коли економічний бум викликав попит на робочу силу, що супроводжувався зростанням заробітної плати і підйомом суспільного добробуту, а розвиток систем соціального захисту охопив майже всі верстви населення, у зв’язку з чим експансія соціальної держави отримала широку суспільну підтримку.

Найбільше поширення в науковій літературі одержала класифікація, дана шведським вченим К. Еспінг-Андерсеном, відповідно до якої виділяються три типи держави добробуту [16]:

— ліберальний, в якому домінує логіка ринку, соціальні допомоги незначні, не стримують схильності до праці;

— консервативно-корпоративістський, в якому приватне страхування на підприємстві мінімальне, а перерозподіл держави мізерний;

— соціально-демократичний - заснований на принципі універсалізму надання соціальних послуг і заперечення ринку в соціальній сфері.

Однак у цій типологізації та у типологізаціях, запропонованих Т. Мацонашвілі [17, с. 105-106], Н. Фернісом і Т. Тілтовим [12, с. 230], Й. Альбером [12, с. 231] не має

умови, за якою країна підводиться під статус соціальної держави.

На думку Джона Вейт-Уілсона, критерій, що дозволяє відрізнити одну від одної держави добробуту і не-добробуту, “...повинний був би містити в собі як необхідну умову державне соціальне забезпечення для всього населення, причому незалежно від того, чи мається на увазі боротьба проти соціальної ізоляції або ж проти матеріальної бідності; рівень життя, що досягається завдяки соціальній інтегрованості і реальному доходу, повинний бути поєднаним з усіма компонентами мінімально гідного рівня прав людини” [14, с. 147].

Критерій, що раніше існував, відповідно до якого держава добробуту – це держава, де організовану владу свідомо використовують з метою видозмінити правила гри ринкових сил в інтересах і заради добробуту усіх, Джон Вейт-Уілсон цілком не визнає. Свою відмову вчений аргументує тим, що в сутнісний критерій “добробут для всіх” варто включити бідних, соціально ізольованих, маргіналізованих людей. У той час як за свідченням економіста Лондонської школи Р. Тітмуса багато чого з того, що роблять уряди, сприяє добробуту не бідних, а більш заможних верств населення [14, с. 143].

Якісно нова складова держави добробуту, введена Джоном Вейт-Уілсоном полягає в необхідності регулювання соціальної інтегрованості. По своїй суті цей фактор, з погляду автора, співзвучний з ідеєю подолання суспільства відчуження, зміст якого зводиться до допущення великих соціальних груп уже не стільки до розпорядження основними благами суспільства, скільки до самого процесу їхнього створення [18, с. 4].

Російський вчений Ю. Александров у якості “трьох китів” демократичної соціальної держави виділив політику повної зайнятості, систему угод між працею і капіталом і державу як гарант соціального добробуту населення і захисника його від соціальних нестатків [19, с. 27].

Таким чином, політика зайнятості виникла як складовий елемент соціальної політики, а потім стала невід’ємною частиною держави добробуту. Криза соціальної держави обумовила трансформацію політики зайнятості, перегляд колишніх стереотипів і необхідність розробки комплексного підходу до вивчення критеріїв соціалізації. Крім того, виникли сумніви в необхідності не тільки соціальної держави, але і державного втручання в економіку в цілому.

Однак і критерій Джона Вейт-Уілсона і “три кити” Ю. Александрова представляють собою вимоги до соціальної політики, що проводиться в державі, але недостатньо вагомі, на наш погляд, для того щоб визначати, є ця держава соціальною або ні. Якщо сказати точніше, то вони – лише перша частина визначення соціальної держави як економічної категорії, а друга частина повинна містити критерії оцінки результатів діяльності держави в соціальній сфері. Держава не може відноситися до розряду соціальних тільки за фактом проведення соціальної політики. Необхідний критерій, що об’єднав би воедино мету і результат соціальної орієнтації економіки в цілому.

На наш погляд, таким критерієм повинний стати факт наявності “середнього класу”, як соціальної спільності, що представляє більшість – 70-80% - і володіє середнім рівнем доходу (за національними стандартами), власністю, високим рівнем професійної підготовки, що дозволяють їй виступати надійним доказом подолання в суспільстві критичних розмірів безробіття і переваги продуктивної зайнятості [20, с. 760].

Як соціальна страта середній клас представляє собою ту частину суспільства, що займає “середні” між соціальними “верхами” і “низами” - статусні позиції [21]. До основних функцій середнього класу в суспільстві варто віднести:

- функцію “стабілізатора” політичної, економічної, соціальної і демографічної обстановки в країні [21, с. 15];
- функцію “постачальника” кваліфікованої робочої сили [21, с. 15];
- функцію основного платника податків;
- функцію рушійної сили суспільного прогресу.

Середній клас є носієм норм, принципів, цінностей і ідеалів соціальної держави, оскільки його відрізняє не тільки високий рівень добробуту, але і високий ступінь задоволеності своїм соціальним станом.

Процес становлення середнього класу в західних країнах носив об’єктивний, комплексний, поступовий характер і відбувався за певних соціально-економічних умов. Такими умовами були стійкість та тривалість (десятки, а то й сотні років) процесів економічного зростання, підвищення добробуту населення, його рівня життя та освітнього рівня, а також ментальне закріплення в суспільстві базових цінностей, притаманних середньому класу. Середній клас, який з’явився в Україні та в інших постсоціалістичних країнах має дещо інший характер свого зародження й формування, адже то країни з іншими історичними традиціями в економіці, політиці та суспільному житті. Вивчаючи досвід інших країн, його необхідно, безумовно, враховувати, але потрібно знайти власні шляхи формування масового вітчизняного середнього класу. [22]

Висновки.

Соціальна політика – це діяльність держави спрямована на пом’якшення соціальних протиріч ринку. Без виваженої соціальної політики та розуміння її зміста в сучасних соціально-економічних умовах неможливі побудова та функціонування соціально орієнтованої ринкової економіки. Критерієм соціальності держави повинний стати факт наявності “середнього класу”, що чисельно переважає в суспільстві.

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямку є формування моделей розподілу доходів з урахуванням існуючих недоліків.

Список літератури

1. Теренс М. Ганслі Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки. – К.: Основи, 1996. – 238 с.
2. Сергієнко О. Соціальна політика в сучасному світі та в Україні // Україна: аспекти праці. – 2002. - № 1. – С. 31 – 37.
3. Основы социальной работы: Учеб. для вузов / Н.И.Бабкин, П.Д. Павленюк, А.И. Яковлев и др. – М.: ИНФРА – М, 1997. – 368 с.
4. Холостова Е.И. Социальная политика. – М.: ИНФРА – М, 2001. – 204 с.
5. Украинский Советский Энциклопедический Словарь. В 3-х т. – К.: Глав. ред. УСЭ, 1988 Т.1. – 756 с.
6. Философский энциклопедический словарь / С.С.Аверинцев и др. 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 816 с.
7. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество: Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1992. – 254 с.
8. Люблинский В. Социальный потенциал собственности // Человек и труд. – 2001. – № 10. – С. 34-37.
9. Эльянов А. Государство и развитие // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. - № 1. – С. 3-14.
10. Режим доступу: <<http://econoninfo.ru/view-article.php?id=83>
11. Экономика труда: Учебник. / Под ред. Проф. П.Э.Шлендера и проф. Ю.П.Кокина. – М.: Юристъ, 2002. – 592 с.

12. Шамхалов Ф. И. Государство и экономика: основы взаимодействия: Учебник. – М.: ОАО «НПО «Издательство Экономика»», 2000. – 382 с.
13. Эрхард Л. Благополучие для всех: Пер. с нем. / Авт. предисл. Б.Б. Багряцкий, В.Г. Гребенников. – М.: Начала-Пресс, 1991. – 336 с.
14. Вейт-Уилсон Джон Государство благополучия: проблема в самом понятии // Pro et Contra. – Том 6. - № 3. – 2001. – С.128 – 157.
15. Зоидзе Д.Р. Особенности социальной политики на современном этапе развития человеческого общества // Экономика: проблемы теории та практики: Сб. науч. тр. Вып. 147. – Днепропетровск: «Наука і освіта», 2002 – С. 63-67.
16. Белокрылова О. С., Заиченко А. А. Занятость и рынок труда в переходной экономике: теория и практика. – Ростов н/Д.: «Книга», 1998. – 212 с.
17. Мационашвили Т. Проблемы перестройки социального государства в Западной Европе// Pro et Contra. – Том 6. – № 3. – 2001. – С. 105- 127.
18. Иноземцев В. Возвращение Европы. В авангарде прогресса: социальная политика в ЕС // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. - № 2. – С. 3-14.
19. Александров Ю. Бегство от социализма // Pro et Contra. – Том 6. - № 3. – 2001. – С. 23 – 45.
20. Зоидзе Д.Р. Специфика трансформационной занятости в Украине // Экономика: проблемы теории та практики: Сб. науч. тр. Вып. 183. – Том III. – С. 751-765.
21. Гошовська В. Стабілізуюча роль середнього класу в Україні // Україна: аспекти праці. – 2002. - № 8. – С.15-19.
22. Режим доступу:<<http://www.politican.com.ua/2/7/0/2983.htm>